

ANKA LÁSZLÓ

AZ ELLENTMONDÁSOK MEZEJÉN: APPONYI ALBERT ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

ELŐZMÉNYEK – APPONYI A BÉKEPÁRTI

Apponyi Albert gróf (1846–1933) első világháború idején követett politikájának részletes bemutatásával még adós a történettudomány, és Apponyi Albert sem kényeztette el ezzel az utókort. Röviden nyilatkozott erről a hosszú életútjáról szóló emlékirataiban. Célkitűzésünk, hogy bemutassuk, milyen külpolitikai nézeteket képviselt a háborús esztendőkből, mit gondolt a háborúról, miként cselekedett a Monarchia szétesésekor.

Apponyi az 1890-es évtized közepétől elkötelezett híve volt a nemzetközi pacifista mozgalmaknak. Tagjai sorában tudhatta az Interparlamentáris Unió (IPU), amely a nagyhatalmak fegyverkezési versenyének korában a háborúk kirobbanását elkerülendő, a nemzetközi konfliktusok békés elrendezését tárgyalásos úton kívánta elérni. Az angolul, franciául, németül, olaszul jól beszélő,¹ remek szónoki képességű és külföldi kapcsolati tőkével rendelkező Apponyi nagy szónoki sikereket aratott, és hírnévre tett szert az IPU rendezvényein Brüsszelben, Budapesten, Párizsban és az Amerikai Egyesült Államok keleti parti nagyvárosaiban.²

Amikor Magyarország a Millenniumra készült, az IPU magyar delegáltjai azért küzdöttek, hogy 1896-ban ez a nemzetközi szervezet Budapesten tartsa éves gyűlését. Apponyi és társai sikerrel oldották meg ezt a feladatot.³

A Szabadelvű Párt az 1896-os választásokon kirívóan erőszakos módon szerezte meg a Bánffy-kabinet támogatásához szükséges képviselőházi többséget, ezért Apponyi még a pacifista mozgalomban vitt tevékenységét is felfüggesztette, mert abban együtt kellett volna működnie az általa elítélt kormány képviselőivel.

¹ „Gyakran beszélt el, hogy mielőtt idegen országba ment, hetekig tanult, gyakorolt nyelvtanárral, végül annyira beleélte magát abba az idegen nyelvbe, hogy azon gondolkodott, számolt, sőt – álmodozott.” Kerekesházy József: *Apponyi*. Budapest, Singer és Wolfner, 1943. 117.

² Uo. 120. 198–206. Apponyi Albert: *Emlékiratai. 1899–1906*. II. köt. Budapest, MTA, 1934 (a továbbiakban: Apponyi, 1934.). 41–44., 116–117., 186.

³ Apponyi Albert: *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzéken*. Budapest, Pantheon, 1922 (a továbbiakban: Apponyi, 1922.). 230–231.

Bánffy miniszterelnök bukása után Apponyi belépett a kormánypártba, 1900-ban megújult erővel vett részt az IPU munkájában, és igen híres beszédet mondott Párizsban egy nemzetközi pacifista sajtószövetség megalakítása mellett,⁴ melynek tervét a szintén IPU-tag és szabadelvű képviselő Jókai Mórral gondosan előkészítették.⁵

Néhány héttel a világháború kitörése előtt Apponyi a tervbe vett III. hágai békekonferenciára készült, és a Monarchia közös külügyminiszterét is arra biztatta, hogy Ausztria–Magyarország aktívan lépjen fel és tegyen azért, hogy a nemzetközi jog minél jobban fejlődhessen.⁶

Első vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején május 18-át rendeleti úton a béke napjává nyilvánította. 1911-ben Nobel-békedíjra jelölték az Interparlamentáris Unióbeli munkásságáért.⁷

Nem sokkal a világháború kitörése előtt a *Magyar Kultúra* nevű katolikus lapban *Az interparlamentáris unióról és a békemozgalomról egyáltalában* címmel kétrészes cikket írt a pacifizmusról.⁸ „A békét akarja mindenki, legalább mindenki állítja, hogy akarja.”⁹ Ennek okát abban látta, hogy a humanizmus és egy háború kiszámíthatatlansága, romboló ereje visszatart mindenkit egy háborútól. Még a győztes is belepusztulhat diadala végkifejletébe. Feltette a kérdést, mi a szerepe a békeirodalomnak, békekongresszusoknak, békeegyesületeknek? Mitől más a pacifizmus, mint más politikai faktorok béketevékenysége? Utópista-e a pacifizmus?

A következő választ adta: az átlag kormányzati békevágynál a pacifizmus azért több, mert a béke megőrzésének intézményes garanciáit akarja megalkotni. A kormányok ezzel ellentétben csak rendszertelen és ideiglenes intézkedéseket képesek végrehajtani annak érdekében. Ezeket az esetlegességeket bármilyen tényező, bármi-

⁴ *Apponyi Albert beszéde a sajtószövetségről az Interparlamentáris Unió 10. ülésén, Párizsban 1900. 07. 31.* Somogy, 1990/6. 4–13.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK), Jókai Mór válasza Apponyi Albert gróf levelére. 1900. március 30. Fond V/688. Uo, Gróf Apponyi Albert Jókai Mórhoz. 1900. április 20. Fond V/15.

⁶ *A közügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s őfelsége által 1914. évi április hó 28-ára Budapestre összehívott bizottság naplója.* Budapest, Athenaeum, 1914 (a továbbiakban: *A közügyek*). 158.

⁷ The Nomination Database for the Nobel Peace Prize, 1906–1956. Nobelprize.org.: <http://www.nobelprize.org/nomination/peace/nomination.php?key1=candname&log1=LIKE&string1=Apponyi&action=advsearch&log10=OR&key2=candname&log2=LIKE&string2=&log11=OR&key3=candname&log3=LIKE&string3=&startyear=&endyear=&order1=year&order2=nomname&order3=candlname&submit2.x=13&submit2.y=11> Letöltve: 2015. november 10.

⁸ Apponyi Albert: *Az interparlamentáris unióról és a békemozgalomról egyáltalában. I. rész.* Magyar Kultúra, 1914/7. 289–295. II. rész. uo. 1914/8. 337–345.

⁹ Uo. 289.

lyen okból és időpontban felboríthatja. „Mihelyt a nemzetek annak felismeréséhez eljutottak, hogy a béke fenntartása egyik legfőbb javuk, meg kellett indulni annak a processzusnak, amely nem engedi többé, hogy ennek a jónak élvezete egyes államfők, miniszterek s egyéb politikai tényezők szubjektív belátásától és jóindulatától függjön, hanem intézményesen akarja azt biztosítani. A békemozgalom összes intézményeivel és törekvéseivel nem egyéb, mint ennek a történelmi processzusnak külső megjelenése.”¹⁰ Ám azt tudomásul vette, hogy a nemzetközi jog soha nem lesz képes minden katonai összeütközést előre elhárítani. Ugyanakkor Apponyi az egyes háborús feszültségek okainak kivizsgálására felállítandó vizsgálóbizottságok létrehozásával, reális tényfeltáró munkájuk és javaslattevési lehetőségeik támogatásával esélyt látott arra, hogy elkerülhető legyen néhány fegyveres összeesküvés. Cikkében kis lehetőséget hagyott a nacionalizmus érvényesülésének is. „Nem úgy akarjuk azt értetni, hogy kihaljjon a haza fiaiból az a férfias szellem, amely a haza megtámadott létérdekeinek megvédésére mindent vállal, a háborút is. De a kalandvágyat, a hódítási gondolatot, a háború szeretetét ki kell irtani a szívekből. Oda kell állítani a háborút a maga helyére, mint egy nagy rosszat, egy végzetes szerencsétlenséget, egy rettenetes bűnét annak, aki azt okozza: amit azonban vállalni készek vagyunk, ha igazunknak és létünknek megvédését másképp eszközölni ne tudjuk.”¹¹

„HÁT VÉGRE!” – APPONYI A HÁBORÚPÁRTI

Apponyit a hollandiai Ostende tengerparti üdülővárosban érte Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásának híre. Az esetről értesülve rögtön hazautazott. A trónörökös a dualista rendszer és általában a magyar politikai elit iránt komoly ellenérzéssel élt, így Magyarországon nem sokan siratták meg. Politikai értelemben Apponyival is szemben állt, de őt ez nem akadályozta meg abban, hogy egy augustinusi gondolatot, elegánsan vegyen tőle búcsút. „A készülő jövő a multba süllyed, mielőtt jelenné alakulhatott volna, a történelemnek egy előre megírt fejezete lepecsételve és olvasatlanul tűnik el az enyészetben.”¹² Nem állt meg a gyász szavainál. Ki akarta vizsgálatni a merénylet hátterét, hogy kiderüljön, magányos elkövető vagy összeesküvés állt-e mögötte.

Miután Tisza István miniszterelnök 1914. július 28-án az országgyűlési képviselők előtt beszámolt a Szerbia elleni hadüzenet részleteiről, a többi pártvezérhez

¹⁰ Uo. 290.

¹¹ Uo. 342.

¹² *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló.* Budapest, Athenaeum, 1915 (a továbbiakban: KN). XXV. köt. (1914. június 30. ülés) 8.

hasonlóan Apponyi is szólásra emelkedett, hogy a Függetlenségi és 48-as Párt nevében reagáljon: „Át vagyunk hatva attól, hogy az a leszámolás, amely megindult, kikerülhetetlen volt [...] és hogy azzal nem a támadásnak terére lépünk, hanem egy elemi, védelmi kötelezettséget teljesítünk. [...] Ennek a leszámolásnak megkezdésére mi is csak egy szóval felelhetünk, azzal a szóval, amely az egész közönségnek ajkain van és ez a szó az: Hát végre!”¹³ Azt vallotta, mindenképpen meg kell torolni Szerbia provokatív magatartását, amelyet Ferenc Ferdinánd meggyilkolása óta a kis balkáni állam folytatott a Monarchia ellen. Különben a nemzetközi porondon az Osztrák–Magyar Monarchiát Európa beteg emberének fogják tartani. A nemzeti összefogás jegyében a kormány melletti kiállásra hívta fel az ellenzéki pártokat és a nemzetet az osztrákokkal való teljes szolidaritásra kérte. Reményei szerint a küszöbön álló háborúnak egy vége lehet: A Monarchia nemzetközi tekintélyének megerősödése és Magyarország önállóságának és egységének megszilárdulása.

A háború támogatása és a teátrális jelenet, ahogy Apponyi a „Hát végre!” megjegyzéssel üdvözölte a hadüzenetet, a színpalak mögött vitához vezetett a Függetlenségi Párt akkori elnökével, Károlyi Mihály gróffal, aki a háború kirobbanásakor amerikai előadó körúton tartózkodott, így nem befolyásolhatta a pártban zajló folyamatokat. Hazatérte után számon kérte, hogyan állíthatta a 48-as eszméket és a pártot a háború mellé, főleg úgy, hogy semmi politikai ellentételezést nem kért cserébe a nemzet javára Béccsel és a 67-es kormánnyal szemben. Állítása szerint Apponyi ezt a feltételszabást erkölcsstelennek találta egy olyan pillanatban, amilyen a háború kitörése volt, de remélte, hogy a támogatásért nem marad el a nemzet számára a kompenzáció.¹⁴

A Szerbia elleni támadás világháborúvá bővülése a politikusokat magyarázatra készítette, hogy mi célból is folyik a véres küzdelem. Apponyi az Országos Hadsegélyező Bizottság ülésein 1914 és 1915 fordulóján elmondott két beszédében igyekezett ideológiailag alátámasztani a háború okait. A fő ellenséget Oroszországgal azonosította. Ennek háborús céljait meleg tengeri kikötők megszerzésében, a szláv népek és az ortodox keresztények egy birodalomban való egyesítésében jelölte meg. Az orosz rezsimit az elnyomás sötét birodalmának igyekezett lefesteni hallgatósága előtt, amely a pánszláv törekvésekkel Magyarország létét fenyegetheti. Angliát a németek gazdasági sikerei és imperialista története, a franciákat az 1870-es vereség miatti revansvágy tette a cár szövetségesevé.¹⁵ A világháború „[...] bár abban Oroszország oldalán két nagy nyugati nemzet vesz részt, lényegileg orosz háború, még

¹³ KN. XXVI. köt. (1914. július 28. ülés) 192.

¹⁴ Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Budapest, Gondolat, 1965 (a továbbiakban: Károlyi, 1965.). 109–110.

¹⁵ Apponyi Albert: *A háború és a nemzeti politika*. Hadi beszédek. 1. füzet. Budapest, Pallas, 1915.

pedig régtől előkészített, gondosan megalapozott orosz hódítási háború, tehát a keletnek egy újabb előretörése a nyugat ellen”¹⁶

A nyugatot a régi Római Birodalom területén alakult államok és nemzetek közösségével azonosította, amelyek elismerik az ember abszolút értékét, a nő méltóságát, a munka tiszteletét, a vallási és világi tekintélyt intézményesen elkülönítették, és alapeszméik fejlődőképesek. Ezzel állította szembe a keletet, ahol a fenti elvek hiányoznak, vagy megrekedtek a fejlődés folyamán. Ennek a keletnek a szellemisége mindig hódító volt. Magyarország e két kultúrkör találkozásának tengelyében helyezkedik el. „Ma ha sokat ér nekünk a nyugat, mi is sokat érünk a nyugatnak. Sokat érnek neki katonáink, sokat ér neki politikai szervezettségünk. [...] Magyarország ma nem csupán tárgya a nyugat védelmének, a milyen abban a régi időben volt, hanem egyszermind egyik erős tényezője. Kölcsönösen vagyunk egymásnak szükségesek [...] Nem kell tehát attól tartanunk, hogy a nyugati elhelyezkedés gondolata ismét olyan kétségbeejtő ellentétbe kerüljön nemzeti önállóságunk elvével.”¹⁷

Ki lehet ebben a nemzetközi kontextusban megbízható szövetséges? Az a szomszédos állam (Németország), amelyet szintén fenyeget a keleti veszedelem. A távolságból és az eltérő érdekekből eredően távolabbi nyugati államok (Anglia, Franciaország) csak ideiglenesen lehetnek jó szövetségesei a Monarchiának. Apponyi nem hiába volt 48-as politikus, egy váratlan fordulattal Kossuth Lajos 1848. július 11. beszédére hivatkozott, aki szintén az akkori orosz cári fenyegetés ellen kért támogatást és tekintett szövetségesként a németekre (a frankfurti nemzetgyűlés támogatásának 1848-as illúziója jegyében). A történelmietlen párhuzam után azzal zárta mondanóját, hogy a Monarchia küldetését a balkáni kis népek nyugathoz csatolásában, civilizációs küldetésben határozta meg.

A *Magyar Kultúra* 1914. áprilisi hasábjain a pacifizmusnak a nemzetközi békeintézmények létrehozása körül szerzett érdemeit méltatta. A lap 1914. szeptemberi oldalain már a szerbek elleni háború jogosságát magyarázta. A tavaszi és az őszi cikkek között eltelt rövid időszak és Apponyi álláspontjának megváltozása magyarázatot igényelt – ezt ő is érezte. Azzal kezdte, hogy kijelentette, az idevonatkozó tavaszi cikkeiből semmit nem von vissza. „A háború mindig valakinek a bűne, azé, aki a jogrendet megtámadja vagy békés szomszédainak biztonságát fenyegeti. De annak a nemzetnek részén, amely igazságtalanul megtámadott legfőbb javait védi, nem csak nem bűn, hanem magasztos erények kútforrásává válhat. A puszta vakmerőség, mely igaztalanul prédál és támad, nem engedi föl a lelkeket, de az a nyugodt bátor-

¹⁶ Apponyi Albert: *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában*. Budapesti Szemle, 1915/161. 183.

¹⁷ Uo. 198.

ság, amely az igazság védelmében latba veti mindenét és tiszta lelkiismeretre támaszkodva, öntudatosan áldoz életet s vagyont a megtámadott hazáért, erkölcsi újjászületést eszközölhet annál a nemzetnél, amely ilyen erőfeszítésre kényszerül. Ilyen ebben a háborúban a mi helyzetünk.”¹⁸ A szerbek Monarchia-ellenes összeesküvéséről értekezett. Magyar területekre fáj a foguk és a szerb származású magyar állampolgárokat fordítják a magyar állam ellen. A leplet a szerb célokról szerinte két dolog rántotta le. Az egyik a Balkán-államok közötti nyilvánosságra került szerződés a török háború ellen, amelynek éle Apponyi szerint a Monarchia ellen irányult, a másik a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet.

Nem Apponyi volt az egyetlen korábbi békemozgalmár, akit a világháború kitörésekor magával ragadott a háborúpárti, nacionalista lelkesedés. A háború támogatása mellé álltak az angol és a német pacifisták vezéralakjai, a védelmi jellegű háború jogosságát hangoztatva. Csak kevés pacifista maradt következetes és foglalt állást a béke megőrzése mellett 1914-ben.¹⁹

A gróf külpolitikai téren nem fogalmazott meg önálló, a kormány szövetségi politikájától eltérő koncepciót. Amikor a kabinet nézetétől eltérő álláspontot képviselt, akkor mindig ifjabb Andrassy Gyula gróf véleményét osztotta.²⁰ Andrassy külpolitikájának követését nem is titkolta. Általában utána szólalt fel a képviselőházban, valamint a delegáció ülésein és ilyenkor gyakran egyetértőleg visszautalt az előtte szólóra. Kettejük között a külpolitikai azonosulás – és e kérdéskörben Andrassy vezető szerepe – már a világháborút megelőző években kikristályosodott. Andrassy utólag kettejük remek együttműködését úgy foglalta össze, hogy „[...] a köztük szövődött évtizedes politikai és baráti kötelékek erkölcsi konszenzusa alapján s a két férfiú eszményi, tiszta jelleménél fogva könnyen biztosítható”.²¹ Ez egészült ki azzal az egyéni karriervágygal, hogy ifjabb Andrassy az apja nyomdokaiba lépve elnyerje a Monarchia külügyminiszteri tisztségét. Ezért ő a többi ellenzéki pártvezérnél nagyobb külpolitikai aktivizmust fejtett ki. Ezt a magatartását Apponyi tudomásul vette és támogatta.²²

Olaszország, majd Románia hadba lépése az antant oldalán nehéz helyzetbe hozta a Monarchiát. Még a háború kirobbanása előtt utalt arra Apponyi, hogy fontos dolog

¹⁸ Apponyi Albert: *A mi háborúnk*. Magyar Kultúra, 1914/13. 4–8.

¹⁹ Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Budapest, Napvilág, 1998. 57–58.

²⁰ Károlyi, 1965. 137.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) P4 Andrassy család, 2. kd. 233/h. t. Ifj. Andrassy Gyula vegyes feljegyzései 1898–1929. 706.

²² Szalai Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2003. 118.

a románokkal való jó viszony, de elfogadhatatlan, hogy a Magyar Királyság határai ebben az irányban nincsenek megerősítve, míg a szövetséges olaszok melletti határvonal egyre jobban. „1867 óta milyen óriási összegeket költöttünk határerődítésekre. Hanem hogy sok száz milliót tesz ki, hogy a milliárdot legalább is megközelíti, ha túl nem is haladja, azt bizvást megállapíthatjuk. És mindezekből az óriási összegekből és egyáltalán hazánk délkeleti vonalainak védelmére soha egy fillér nem jutott. Miért? Hivatkoznak azok a mi délkeleti szomszédainknak érzékenységre, hivatkoznak a politikai jó viszonyra, amelyben különösen azoknak egyikéhez, a leghatalmasabbhoz, Romániához állunk. [...] azt hiszem Olaszország is érdemelne egy kis tekintetet. Olaszország nekünk régebb idő óta szövetségesünk, sőt a szövetség mindig intimebb lesz, mégis az erődítések az olasz határon mindig erősebbek lesznek. [...] Valóban Erdély megerősítésének ez az elhanyagolása és visszautasítása nagyon emlékeztet a mohácsi vést követő ama időre, midőn az uralkodóháznak elég volt az, hogy legyen Magyarországból neki egy stráfi, amely az ő örökös tartományait megvédi a törököktől, egyébként pedig nem törődött azzal, hogy Magyarország területén mi történik.”²³ Figyelmeztése később igazolást nyert. De mielőtt még eldőlt volna a világháború kimenetele és miközben a gróf 1914–1915 fordulóján a Hadsegélyező Bizottság gyűlésein a háborút ideológiailag igazolni igyekvő beszédek tartott, saját szakállára titokban a Monarchiára vonatkozó külön béketervet is megfogalmazott és próbált az antantnak eljuttatni. Ebben az játszotta a döntő szerepet, hogy kivonják az országot egy olyan kiterjeszkedő háborúból, amelybe Olaszország már az angol, francia és orosz szövetség oldalán lép be.

Megakadályozandó egy új Monarchia-ellenes hadszíntér megnyitását, Apponyi a Rómában tartózkodó Szapáry Pál gróf közvetítésével próbált kapcsolatba lépni a római angol követtel és a pápával. Szapáry 1915. január 16-án felkereste az angol követet. A diplomata a feletteseihez írt jelentésében a következő pontokban foglalta össze Apponyi javaslatait: (1) Magyarország a Monarchián belül perszonálunió által független állammá lenne és önálló külpolitikai vonalat képviselne. (2) A perszonálunió és az önálló külpolitika megteremtése után Magyarország különbékét kötne az antant hatalmakkal. Mit kérne ezért cserébe? (3) Magyarország megőrizhetné területi integritását. A brit diplomácia tájékoztatta a szövetséges antant államok külügyi vezetőit a megkeresésről, de nem bocsátkoztak Apponyival semmilyen tárgyalásba.²⁴

Ellenzéki politikusnak nem sok esélye lett volna a magyar belpolitikában egy ilyen fordulat végrehajtására, bár a perszonálunió Monarchián belüli bevezetése a függetlenségi program részét képezte. Nem állt rendelkezésére az ehhez szükséges

²³ A közösügyek, 36.

²⁴ Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1978. 181–182.

parlamenti többség, amelyet éppen ellenfele, Tisza István tartott kézben. Nem vette figyelembe Ausztria és Németország várható reakcióját, illetve nem gondolt arra, hogy az antantállamok, szövetségeket keresve, már régen felajánlottak egyes osztrák–magyar területeket más államoknak, hogy oldalukon belépjenek a háborúba. És a legfontosabb, amire az angol követ jelentése sem térhetett ki: Apponyi egyáltalán nem volt olyan forradalmi-radikális alkatú politikus, aki egy ilyen politikát képes lett volna megvalósítani. A formák, elvek és stílus emberének – közel a hatvankilenc-höz – nem az ilyen típusú „politikacsináláshoz” volt érzéke.

Burián István külügyminiszter naplójából az derül ki, hogy 1915. december 6-án Apponyi a semleges Svédország fővárosában is járt tárgyalni. Ennek az útnak a céljára semmi nem utal, de a rövid naplóbejegyzés folytatás nélkülsége arra enged következtetni, hogy nem is járt semmilyen eredménnyel.²⁵

A háborúban elkötelezte magát a német szövetséggel, így Németországba nem titokban, hanem nyilvános előkészületek után utazott előadásokat tartani. Ezekre 1916. november 9. és 15. között Berlinben és Drezdában került sor.²⁶ Alig fél évvel később újabb németföldi utazásra készülve már előre igyekezett ottani szerepléseinek utat taposni. Csernoch János érsektől kért ehhez támogatást. „Május folyamán néhány német városba megyek előadásokat tartani, egyebek között valószínűleg Kölnbe. Nagyon hálás volnék ha nekem Hartmann bíbornok-érsekhez bemutató levelet küldeni kegyeskednél.”²⁷ Németországi szereplései az általános magyar politikára nem voltak különösebb hatással, csak németpárti elkötelezettségét demonstrálta még kifejezőbben.

A magyar politikai elit az első világháború előtt és ennek első szakaszában az Olaszország, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia alkotta szövetségben gondolkodott. Ezt a szövetséget erősítette, hogy a magyar politikusok szerint egy háborúban lehet számítani Bulgária és Törökország támogatására is. Ez a világháborúban igazolást is nyert. A Monarchia és Románia együttműködtek a háború előtt, és katonai konvenciót kötöttek egymással. Apponyi ezt a szövetségi rendszert kezdettől fogva támogatta és nem fogalmazott meg alternatív külpolitikát a világháború kirobbanása előtti években sem.²⁸ Egyik függetlenségi politikustársa a parlamenti ellenzék nagy részének a szövetségi politikával való, Apponyihoz hasonló egyetértése mögött pragmatikus okokat látott. „Aki ezt a külpolitikát nem vallotta, az ki volt zárva minden néven nevezendő magyar és közös kormányzati funkcióból. És ezt

²⁵ *Báró Burián István naplói. 1907–1922. Báró Burián István távirati könyvei. 1913–1915.* Budapest, MRZSEL, 1999 (a továbbiakban: Burián). 163.

²⁶ OSZKK, Apponyi Albert Halmay Elemérhez. Levelestár. 4.

²⁷ Esztergomi Primási Levéltár, Csernoch-magánlevéltár, Apponyi Albert 3/1917–1927. 1062.

²⁸ Batthyány Tivadar: *Beszámolóm.* I. köt. Budapest, Athenaeum, 1928 (a továbbiakban: Batthyány). 15–16.

a hivatalos külpolitikát a magyar ellenzéki pártok nagy része is tiszteletreméltó meggyőződéssel magáénak vallotta. [...] Jaj volt annak, aki akkoriban a hivatalos német hármasszövetségi politikát nem helyezte.”²⁹

Apponyi 1916. augusztus 13-án arról beszélt a képviselőházban, hogy Románia a véleménye szerint soha nem fog Oroszország mellett belépni a háborúba, mert akár győznek, akár veszítenek az oroszok oldalán, abból a románoknak csak bajuk származhat. Ha az oroszokkal együtt győznek, akkor őket is elnyeli a szlávság, ha pedig Románia az antant oldalán a vesztesek táborába kerül, akkor azért lesz bajban. Romániának a Monarchia elleni esetleges katonai támadását „hihetetlen eltévelyedés”-nek minősítette.³⁰ Beszéde után tizennégy nappal a román hadsereg támadást indított a központi hatalmak ellen, és betört Erdély területére.³¹

A háborúnak mind több államra való kiterjedésével és időbeli elhúzódásával Apponyi teljesen elkötelezte magát a háború végsőkig való folytatása mellett. Például 1917-ben támogató beszédet mondott a tengeralattjáró harc kiterjesztéséről, mivel minden eszközt megengedhetőnek tartott annak érdekében, hogy Magyarország és a Monarchia olyan békével fejezhesse be a háborút, ami alapján nem kényszerül területek átadására.³²

A HÁBORÚPÁRTI HUMANIZMUSA

A világháború borzalmaival Apponyi közelről is találkozott. Éberhardi kastélyában egy 24 férőhelyes kórházat alakított ki, ahol felesége és legidősebb lánya ápolónőként dolgoztak. Ugyanakkor 1914 szeptemberében száz orosz hadifoglyot is hozatott a birtokára dolgoztatni, a szomszédos településen, Somorján létesített hadifoglytáborból.³³ Az orosz hadifoglyok olcsóbb munkaerőnek számítottak a napi harminc krajcáros bérrel, mint a magyar napszámosok.

A Monarchiával és Németországgal szövetséges viszonyban álló Törökország megsegítése érdekében Apponyi elvállalta a Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottságnak a társelnöki posztját. Ez a karitatív társaság szinte a teljes korabeli magyar arisztokráciát soraiban tudhatta, így az öreg gróf otthonosan mozog-

²⁹ Uo.

³⁰ MNL OL P 1506 Károlyi Mihály, 3. d. 178. Lad. Vegyes újságok 1917–1922. 37.

³¹ Románia 1916. augusztus 17-én kötött titkos megállapodást az antant államokkal, amelyben utóbbiak a Makó–Mátészalka vonaltól keletre eső országrészt ígérték a támadásért cserébe.

³² KN. XXXIV. köt. (1917. február 5. ülés) 11–12.

³³ Deme Gyula: *Aquarellek gróf Apponyi Albertről és az ő Eberhardjáról*. Dombóvár, Bago, 1933 (a továbbiakban: Deme). 81.

hatott a Bizottságban. Ugyancsak feladatot vállalt a különböző országok vöröskeresztes szervezeteinek nemzetközi munkájában. A semleges Svédországban még ellenséges hatalmak hasonló szervezeteinek képviselőivel is tárgyalt a hadifoglyokkal való emberséges bánásmód érdekében.

Apponyi a háború éveiben a képviselőház ülésein felszólalt az anya- és csecsemővédelem érdekében. Elégtelennek minősítette a szociálpolitika addigi eredményeit, mivel a háború során növekedni kezdett a csecsemőhalandóság. Ugyancsak nőtt az úgynevezett terhelt gyermekek száma is – panaszolta Apponyi – a tuberkulotikus és nemi betegségek, illetve az alkoholizmus miatt. A gyermekágyi lázban elhalálozó anyák számának csökkentése érdekében a bábaképzés fejlesztésére tett javaslatot. Dicsérően nyilatkozott és követendő példaként említette a Stefánia Szövetségnek a nők egészsége érdekében kifejtett tevékenységét. Felszólalása olyan nagy hatású volt, olyan szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot, hogy a *Népszava* – amely egyáltalán nem számított Apponyi szócsövének - a beszédet teljes terjedelmében közölte másnap számában.³⁴

KÁROLYITÓL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGIG

Apponyi 1917 nyarától 1918 májusáig tagja volt a harmadik Wekerle-kormánynak, ahol a kultusztárcát vezette. De azzal, hogy lemondott – a választójogi vita miatt – a kabinetben betöltött miniszteri posztjáról, még egyáltalán nem szorult a politikai perifériára. Wekerle Sándor kormánya ettől függetlenül is általános politikai válságban vergődött egyik napról a másikra. Olyan politikust kerestek, aki IV. Károly királynak, a nemzeti munkapárti parlamenti többségnek, a Károlyi Mihály-, illetve az Andrássy Gyula-féle ellenzéknek egyaránt megfelelt. Az 1918. október 11. utáni egy-két napban felmerült, hogy Apponyi próbáljon meg olyan kormányt alakítani, amelyet minden parlamenti frakció támogatni tudna.

Október első felében az idézte elő a kormányválságot, hogy a közös külügyminiszter Bécsbe hívta a magyar parlamenti pártok vezéreit, és bizalmasan előadta nekik: Németországot teljesen kimerítette a háború, késznek mutatkozik a wilsoni elvek alapján fegyverszünetet kérni és békét kötni. Erre Wekerle rögtön be akarta adni a lemondását, hogy egy olyan új kabinet alakulhasson, amely Magyarországot kivezeti a háborúból.³⁵

³⁴ *Népszava*, 1916. szeptember 28. 7–9.

³⁵ Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. Budapest, Légrédy, 1921. (a továbbiakban: Andrássy). 188. Burián, 231.

Amikor különböző nevek merültek fel lehetséges kormányfőként, Návay Lajos és Windischgraetz Lajos herceg javasolta Apponyit egy audiencián IV. Károly királynak, a két javaslattevő is önmaga helyett tolta előtérbe az öreg grófot. Windischgraetz két esztendő távlatából erre így emlékezett: „Támogattam ezt a javaslatot. Apponyi nagy idealista, a magyar genius költője, kápráztató szónok a világ minden kultúrnyelvén. Nemzeti politikánk e nagyszerű zászlótartójának talán sikerül – talán egy ragyogó beszéddel, vagy valami csodaszép hazafias ódával – egyesíteni az összes pártokat.”³⁶

Windischgraetz szavai sejtetik – miszerint egyedül Apponyi szónoki képességét tudta érvként a támogatása mellé állítani –, hogy miniszterelnöki kinevezése nem jelentett volna igazi megoldást a kormányválságra. Személyéhez semmi olyan különleges tulajdonság nem kapcsolódott, ami alapján sikeresnek lehetett volna ítélni esetleges miniszterelnökségét. Návay ment el Apponyihoz a király megbízásából, hogy kipuhatolja, a gróf hajlandó lenne-e vállalni a kabinetalakítást. Hajlandó lett volna. Kormányprogramja három fő pontjaként a következőket jelölte meg: (1) Ausztria és Magyarország között perszonálunió létesüljön. (2) A parlament hozzon törvényt az általános és titkos választójogról, amelyről tudni lehetett, hogy Tisza nem fogja támogatni. (3) Szociális reformokra van szükség, elsősorban földreformra és a népoktatás államosítására.³⁷

Návay és Windischgraetz erről Károlyi Mihállyal, Tiszával, Wekerlével is egyeztetett. A herceg szerint csak Károlyi élt kifogással Apponyi miniszterelnökségével szemben, mert utóbbi németbarát politikát hirdetett, a háború mellett beszélt annak kitörésétől kezdve és a nacionalizmus tüzét táplálta, mikor a magyarországi nemzetiségekkel inkább megegyezni kellett volna. Mivel Károlyi nem támogatta az elképzelést, hogy Apponyi alakítson kormányt, ez a kibontakozási kísérlet egy-két nap alatt megghiúsult.³⁸ Andrassy is erről számolt be visszaemlékezésében.³⁹ Ezt megerősítette Károlyi Mihály is utólag, miközben művében többször vitatta Andrassy állításait. Károlyi a saját kormányában örömmel adott volna miniszteri tárcát Apponyinak, vagy Andrassy Gyulának, de nem volt hajlandó lemondani arról a lehetőségről, hogy saját elnökségével alakuljon kormány, miközben Tisza még az

³⁶ Windischgraetz Lajos: *Küzdelmeim. (Naplójegyzetei)*. Budapest, Révai, 1920 (a továbbiakban: Windischgraetz). 152.

³⁷ A népoktatás államosítása Apponyi esetében merőben szokatlan felvetés, mert ő korábban következetesen ellene volt az elemi népiskolák teljes államosításának. Javaslatá azonban az első világháború idején, amikor nem lehetett az erdélyi románságban és a délvidéki szerbségben megbízni, elfogadhatónak számított a magyar belpolitikában.

³⁸ Uo. 152–153.

³⁹ Andrassy, 202.

általános választójogba is beleegyezett volna, csakhogy Károlyi helyett más alakítson kabinetet.⁴⁰

A további kormányalakítási tárgyalásokból Apponyi grófot ezután sem hagyták ki, más lehetséges miniszterelnök-jelöltek személyéről kikérték a véleményét.⁴¹

Amikor Batthyány Tivadar grófra került a kormányalakítási kísérletezés sora, ő már javaslatba hozta, hogy majdan Apponyit kérné fel a béke delegáció vezetőjének, aki viszont támogatásáról biztosította Batthyány leendő kabinetjét, amely az öreg gróf támogató nyilatkozatától függetlenül sem tudott megalakulni.⁴²

Apponyi néhány nappal a Károlyi-kormány felállása után, november 8-án értekezletre hívta össze politikai híveit, akik előtt bejelentette a párt feloszlását, a közügyektől való visszavonulását és mindenkit felszólított Károlyi Mihály kabinetjének támogatására.⁴³

Visszavonulása azonban nem volt teljes. A Nemzeti Tanács ugyanis különböző szakbizottságokat állított fel saját reformterveinek véleményezésére. Apponyi pedig helyet foglalt ezek egyikében, az úgynevezett katolikus tanácsban, melynek elnökévé is megválasztották.⁴⁴

Az 1918-as őszi összeomláskor veszélybe került Apponyi és családja biztonsága. Az őszirózsás forradalom és Tisza István meggyilkolásának hírére a Károlyi-kormány belügyminisztere intézkedéseket tett több vezető politikus, közöttük Apponyi rendőri védelmére, nehogy ellene is merényletet kíséreljenek meg.⁴⁵ Később írt visszaemlékezéseiben Deme Gyula, Apponyi jószágigazgatója azt állította, hogy az őszirózsás forradalom és Tisza megölésének híre az öreg grófot éberhardi kastélyában, családja mellett érte. Ez a valóságnak nem felelt meg, az októbert és november első felét Budapesten töltötte és csak azután ment Éberhardra. December 20-án döntött úgy, hogy itteni birtokát elhagyja, és Budapestre menekül szeretteivel együtt, mivel hírét vették, hogy kastélya felé fosztogató cseh légionáriusok közelednek.⁴⁶ Budapesten együttműködött Károlyi Mihállyal, külpolitikai tanácsokat adott a kormánynak. Ekkor és ebben a témában intézte a miniszterelnökhöz az úgynevezett karácsonyi levelet.⁴⁷

⁴⁰ Károlyi, 1965. 343–344.

⁴¹ Windischgraetz, 177.

⁴² Batthyány, I. köt. 222. II. köt. 113.

⁴³ Uo. II. köt. 88. 95.

⁴⁴ Uo. 259–260.

⁴⁵ Uo. I. köt. 269–270.

⁴⁶ Deme, 123–124.

⁴⁷ Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. I. köt. Budapest, Akadémiai, 1978. 355–358.

Az egyre zsugorodó ország fővárosában sem volt sokáig biztonságban. Nem sokkal a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte után az arisztokrata Apponyinak újra menekülnie kellett. A tavasz folyamán elterjedt a híre, hogy a kommunisták letartóztatták és a budapesti gyűjtőfogházba került, de erre maguk a vörösök cáfoltak rá, mivel elfogató parancsot adtak ki ellene.

Azonban a proletárdiktatúra kezdetén nem állt az új hatalom célkeresztjében, hiszen márciusban még tárgyalni is leült a kommunista rezsim egyik vezető képviselőjével. Ezt Esterházy Móric nyilatkozta a Magyar Lovaregylet vizsgálóbizottságának 1920-ban – amely előtt igazolni igyekezett a vörös uralom alatti magatartását –, hogy „Kunfival márciusban tárgyalt gróf Apponyival együtt a katolikus vallásalap megvédése céljából”.⁴⁸

A kommunisták előli későbbi menekülésének két története van.

Az egyiket Deme Gyula, a gróf jószágigazgatója írta le. Áprilisban, amikor Apponyi már érezte, hogy eljött a menekülés ideje, György fiával egy hajnalon kimentek a Déli pályaudvarra és felszálltak egy Székesfehérvárra induló vonatra (felesége és leányai a Fejér megyei Zichy-birtokokon lettek menedéket). Apponyi elővigyázatosságból előbb rövidre vágatta a bajszát-szakállát, hogy ne ismerjék fel. Egy kalauz mégis felismerte, de futni hagyta. Komáromcsicsón csatlakozott hozzá a felesége. Átkeltek a Dunán és cseh fogságba kerültek. A csehek visszaengedték Apponyit éberhardi birtokára, és szoros felügyelet alá vetették. Szabadságát korlátozták, csak cseh rendőrök társaságában mozoghatott. Hogy valóban ennyire szigorú volt a csehek általi mozgáskorlátozása, megcáfolni látszik egy naplóbejegyzés, mely szerint 1919 júniusában Apponyi más magyar arisztokrata politikusok társaságában Bécsben tartózkodott, amikor az ottani kormány arra figyelmeztette őket, hogy menjenek vidékre, mert a forrongó osztrák fővárosban nincsenek biztonságban.⁴⁹

Károlyi Mihályné és sógornője, Károlyi Erzsébet eltérő módon emlékezett az 1919-es menekülésre. „Egyik este nagy meglepetés ért bennünket. Apponyi Albert fiának, Györgynek sikerült észrevétlenül belopóznia a házunkba, közölte velünk, hogy apja odakint vár. A hatóságok ugyanis letartóztatási parancsot adtak ki Apponyi Albert ellen, és a mi villánk kétségtelenül a legjobb rejtekhely volt a számára. Kockázattal járt őt bújtatni, de nem utasíthattuk el kérését. Napokig nálunk maradt, s még a személyzet előtt is titkolnunk kellett, hogy ott van. Még feküdtem szülés után, és minden fogásból dupla adagot kértem, és megosztottam Apponyival. [...] Apponyi Alberttel öröm volt vitatkozni, friss szelleme minden új eszme befogadására készen állt, s a kommunizmusról is tárgyilagosan vélekedett. [...] Rövid idő

⁴⁸ MNL OL P 2249, Magyar Lovaregylet, No. 75. 21. d. 1889–1944. I. n.

⁴⁹ Burián, 244.

múlva elköltöztették őt a főváros közelében levő Iszkaszentgyörgyre, Erzsébet vidéki kastélyába.”⁵⁰ Végül Károlyiék autót adtak Apponyinak, amivel a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba tudott menekülni.⁵¹

A Tanácsköztársaság idején több arisztokrata is együttműködött a hatalommal. Ők lehetőséget kaptak arra, hogy korábbi gyáraikat, birtokaikat termelőbiztosként vezessék tovább. Apponyi rokonai, Géza és Rudolf grófok is így cselekedtek.⁵²

ÖSSZEGRÖZÉS

Nem volt olyan politikai hagyomány, amely kötelezte volna Apponyi Albertet, hogy a háborút támogató politika elkötelezett hívévé váljon. A nemzetközi békemozgá-
lomban való 1914 előtti szerepvállalása és eszméinek következetes képviselése is azt eredményezhette volna, hogy a háború ellen foglaljon állást a magyar belpolitikában. Mégsem ezt tette. Ennek egyszerre több oka is volt. A háborút a magyar nemzet lelkesedéssel fogadta. Ennek hatása alól egyetlen parlamenti erő sem vonhatta ki magát. A közhangulattal szembemenni 1914 nyarán a teljes politikai elszigetelődést jelentette volna. Háborús időkben egy nemzetnek egységet kell felmutatni. Ebben a kérdésben Apponyi és ellenzéki társai egészen az 1916-os román támadásig lojálisnak bizonyultak a Tisza-kormánnyal szemben. Háborús kérdésekben a nemzeti munkapárti kabinettel szembeni bizalomnak, illetve ennek a magyar nemzet és a külföld irányába történő reprezentálásának szükségességét maguk az ellenzékiek is fontosnak tartották. Ilyen jellegű konstruktív magatartásuknak hasznát remélhették, elsősorban a politika irányvonalának befolyásolása terén. Apponyi nacionalista politikát folytatott „habarékpárti” korszaka óta. A nacionalista egy háborúban csak a harcoló nemzet mellett állhat.

Hogyan tudta a háború támogatását összeegyeztetni a korábbi pacifista eszméivel?

Ezt a dilemmát barátja, rokona és a világégés elején még politikai szövetségese, Károlyi Mihály sem tudta mire vélni, de elismerte, hogy korábban valóban híve volt a nemzetközi békemozgalomnak. „Mindenki tudja, hogy Apponyi pacifista. A pacifizmus első, idilli korszakának gondolatvilága rokonra talált Apponyi érzelmes kedélyében. [...] Ő hitt ebben a pacifizmusban. Mi vitte hát arra, hogy a világháború kitörését a hírhedt »Végre!« felkiáltással üdvözölje? Nem voltam akkor közelében, nem tudom. De ő sohasem volt az az ember, aki ki tudta volna vonni magát közvetlen kör-

⁵⁰ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Budapest, Európa, 1985. 303–304.

⁵¹ Hajdu Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. II. köt. 1921–1925. Budapest, Akadémiai, 1990. 868.

⁵² Batthyány, II. köt. 241.

nyezetének hangulata és kívánságai alól. Még azt sem tudom, hogy érzés kifejezése volt-e nála az a rossz emlékű szó vagy valami más?”⁵³ Károlyi később így folytatta memoárját: „Talán nem nagyon tévedek, ha Apponyi rettenetes »Végre!« fölkiáltását a háború kitörésekor leginkább annak a – bizonyára öntudatlan – váagnak tudom be, hogy politikai múltjának kényelmetlenné, legalábbis inaktuálissá váló részeit elfelejtette.”⁵⁴

A háborúpártiság ellenére nem vesztette el humanista gondolkodását, az ellenséges hatalmak fogoly katonáival szemben magánemberként és a Vörös kereszt képviselőjeként egyaránt odaadással tett tanúbizonyságot. Gyűlöletet nem táplált az ellenség irányában. Magyarország számára területi igényekkel más államok rovására nem jelentkezett.

A világháború idővel a Szent István-i magyar állam területeinek egyben tartásáról és a határokon belül a magyar nemzeti szupremácia megőrzéséről szólt. A területek sérthetlensége és az államalkotó magyar nemzetnek az országban élő nemzetiségekkel szembeni elsőbbsége és kulturális missziója a dualizmus érinthetetlen, szent teheneihez tartoztak a parlamentben. De ezek a háború előre haladtával egyre inkább veszélybe kerültek, megőrzésük mindenképpen igényelte a háború támogatását, amit nem lehetett németpártiság nélkül támogatni.

A Német Császárság volt a Monarchia szövetségese és gyengeségeiben támogatója. Apponyi miközben a nyilvánosság előtt a német szövetség mellett beszélt a háború éveiben, tisztában volt vele, hogy ez a szövetség nem áll mindenkéfelett. Annál is inkább, mert tudott róla, hogy a sógora – 1914 előtt londoni nagykövet – is végzett puhatolózó tárgyalásokat egy lehetséges békéről az antant képviselőivel a semleges Svájcban.⁵⁵

A háború elvesztésének lehetősége nem csak azt a rémképet vetítette a magyar politikai elit szemébe, hogy az ország a területi integritását nem lesz képes megőrizni, hanem attól is előre rettegetek – főleg az 1917-es oroszországi forradalom után –, hogy Magyarországot sem kerülheti el a kommunizmus. Apponyi, a konzervatív, arisztokrata földbirtokos nem volt kommunista, hanem a nemzet forradalmi változásaival szemben az organikus társadalomfejlődés szószólójaként élt és politizált.

A dualista állam összeomlása után feloszlatta pártját és visszavonult a nyilvános politikától. De ez nem jelentett teljes passzivitást. Segítette a Károlyi-kormányt („karácsonyi levél”, szerepet vállalt a katolikus tanácsban) és még a kommunistákkal is leült tárgyalni 1919 márciusában, hogy a katolikus érdekeket megvédelmezze.

⁵³ Károlyi, 1965. 57.

⁵⁴ Uo. 111.

⁵⁵ Apponyi, 1934. 203.

Ez arra utal, hogy megpróbált igazodni az újabb és újabb körülményekhez, vagyis nem utasította el az 1918 októbere utáni rezsimek kibontakozási kísérleteit, noha 1920 után már nem is vállalta fel az ezekkel való korábbi együttműködést. Az alakja körül a Horthy-korban kibontakozó kultuszban ezek az ellentmondások azonban feledésbe merültek.

LÁSZLÓ ANKA:

ON THE FIELD OF CONTRADICTIONS: ALBERT APPONYI AND WWI

Historiography still owes a rendering of Count Albert Apponyi's (1846–1933) politics during the time of WWI, and Apponyi himself did not leave much behind with which to work. Our goal is to introduce his foreign policy views during the years of the war, his thoughts on the war and his actions as the Monarchy was falling apart.

From the mid-1890's on, Apponyi was a dedicated follower of the international pacifist movement. He was a member of the Inter-Parliamentary Union (IPU), whose goal was to settle international disputes through negotiations instead of armed conflict at the time of the Great Powers' arms race. The count – who was fluent in several foreign languages, possessed great oratorical flair and enjoyed a wide international network of contacts – was very successful and earned a good reputation at IPU events. During his first stint as Minister of Culture, he declared May 18th as the Day of Peace. In 1911 he was nominated for the Nobel Peace Prize for his IPU work.

In spite of all these, when the declaration of war was made against Serbia in 1914, his statement in the House of Representatives was the following: “Finally!” He believed that Serbia's provocative behavior against the Austro-Hungarian Monarchy had to be punished. When the attack against Serbia escalated into a full-scale world war, he went looking for answers from the politicians. Apponyi recognized Russia as the main enemy. He believed the czar's goals were to seize warm-water ports and to unite the Slavic peoples and Orthodox Christians under one empire.

Apponyi was not the sole former peacenik to suffer from jingoism and nationalist zealotry as a result of the outbreak of the world war. He was committed to an alliance with the Germans. Moreover, his support for the Germans was made clear by his appearances in Germany for propaganda purposes.

He deemed a potential Romanian military attack against the Monarchy as an aberration. Fourteen days later the Romanian army stormed into Transylvania. Believing that the Monarchy should use any means necessary to maintain its territorial integrity, he supported widening the U-boat campaign to include targeting ships of neutral countries.

How was Apponyi able to reconcile his pro-war stance with his earlier pacifist principles? At the time of the world war, keeping the Hungarian state territorially

intact and maintaining Hungarian supremacy within its borders were the primary goals of Hungarian domestic policy. But with the war's progression, these were increasingly threatened; maintaining the *status quo* thus went hand-in-hand with supporting the war, which likewise meant siding with the Germans as they were the Monarchy's ally and military supporter in every theater of the war.

The possibility of losing the war brought Hungary's politicians face-to-face not only with the potential loss of its territories but also the prospect of a communist takeover. Apponyi, the conservative landowner, was a supporter of organic social development over national revolutionary change. Following the collapse of the dualist state, he disbanded his party and retired from public politics. This did not mean complete passivity, however. He helped the Károlyi government (the "Christmas Letter" and with his role on the Catholic council) and even sat down to negotiate with the communists in order to defend Catholic interests in March 1919, which would indicate that he tried to adapt to changing circumstances. He did not reject the governing attempts of the regimes that came to power after October 1918, although he chose not to work with them any longer after 1920. In the emerging cultural changes of the Horthy Era, the contradictions surrounding his past were, for the most part, forgotten.

ANKA LÁSZLÓ:

AUF DEM FELDE DER GEGENSÄTZE: ALBERT APPONYI UND DER ERSTE WELTKRIEG

Die Darstellung der Politik von Albert Graf Apponyi (1846–1933) während des Ersten Weltkrieges ist die Geschichtsschreibung noch schuldig, und auch Apponyi hat die Nachwelt damit nicht erfreut. Unser Ziel ist es aufzuzeigen, welche außenpolitischen Ansichten er in den Jahren des Krieges vertrat, was er über den Krieg dachte und wie er beim Zerfall der Monarchie handelte.

Von der Mitte der 1890er-Jahre war er engagierter Anhänger internationaler pazifistischer Bewegungen. Er war Mitglied der Interparlamentarischen Union (IPU), die die internationalen Konflikte zur Zeit des Wettrüstens der Großmächte auf dem Wege von Verhandlungen regeln wollte, um Kriege zu vermeiden. Der Graf, der mehrere Sprachen hervorragend beherrschte, über einen meisterhaften Vortragsstil und ein Kapital an ausländischen Beziehungen verfügte, erntete große Erfolge und machte sich einen Namen auf den IPU-Veranstaltungen. Während seiner ersten Amtszeit als Kultusminister erklärte er den 18. Mai zum Tag des Friedens. Für sein Schaffen in der IPU wurde er 1911 für den Friedensnobelpreis nominiert.

Trotz alldem äußerte er sich über die Kriegserklärung 1914 gegen Serbien folgenderweise: „Also, endlich!“ Er meinte, das provokative Verhalten Serbiens, das der Balkanstaat gegen die Österreichisch-Ungarische Monarchie an den Tag legte, verlange auf jeden Fall Vergeltung. Die Eskalation des Angriffes gegen Serbien zu einem Weltkrieg veranlasste die Politiker zur Rechtfertigung, wofür der Kampf geführt wird. Apponyi identifizierte Russland als Hauptfeind. Als Ziele des zaristischen Systems bezeichnete er die Eroberung von Häfen an warmen Meeren und die Vereinigung der slawischen Völker und der orthodoxen Christen in einem Reich.

Er war nicht der einzige frühere Friedensaktivist, den bei Ausbruch des Weltkrieges die nationalistische Begeisterung der Kriegsbefürworter mit sich riss. Im Krieg engagierte er sich für das deutsche Bündnis. Seine propagandistischen Auftritte in Deutschland demonstrierten noch nachdrücklicher sein deutschfreundliches Engagement.

Einen eventuellen militärischen Angriff Rumäniens gegen die Monarchie qualifizierte er als unglaubliche Entgleisung. Vierzehn Tage später brach die rumänische

Armee in Siebenbürgen ein. Er unterstützte die Ausdehnung des U-Boot-Krieges gegen Schiffe neutraler Staaten, weil er jedes Mittel zulässig fand, damit die Monarchie den Krieg beenden konnte, ohne zur Übergabe von Territorien gezwungen zu werden.

Wie konnte er seine Haltung für den Krieg mit seinen früheren pazifistischen Ideen vereinbaren? Beim Weltkrieg ging es mit der Zeit darum, die Gebiete des ungarischen Staates zusammenzuhalten und die ungarische nationale Oberhoheit innerhalb der Grenzen zu wahren. Die Unverletzlichkeit der Territorien und der Vorrang der staatsbildenden ungarischen Nation gegenüber den im Land lebenden Nationalitäten galten als Grundsätze der ungarischen Innenpolitik, die nicht in Frage gestellt werden durften. Sie gerieten allerdings mit dem fortschreitenden Krieg immer mehr in Gefahr, die Wahrung des Status quo zog natürlicherweise die Unterstützung des Krieges nach sich, die man nicht siegreich erkämpfen konnte, ohne auf der Seite Deutschlands zu stehen. Das Deutsche Kaiserreich war Verbündeter und unterstützte die Monarchie militärisch auf allen Kriegsschauplätzen.

Die Möglichkeit, den Krieg zu verlieren, konfrontierte die ungarischen Politiker nicht nur mit dem Schreckensbild, dass der Staat nicht imstande ist, seine territoriale Integrität zu wahren, sondern sie befürchteten auch, dass der Kommunismus auch um Ungarn keinen Bogen macht. Apponyi, der konservative Grundbesitzer, politisierte mit Blick auf die revolutionären Veränderungen der Nation als Fürsprecher der organischen gesellschaftlichen Entwicklung. Nach dem Zerfall des dualistischen Staates löste er seine Partei auf und zog sich von der öffentlichen Politik zurück. Doch das bedeutete keine völlige Passivität. Er unterstützte die Károlyi-Regierung („Weihnachtsbrief“ bzw. seine Rolle im Katholischen Rat), und er setzte sich sogar mit den Kommunisten zusammen, um im März 1919 zu verhandeln und die katholischen Interessen zu verteidigen. Dies verweist darauf, dass er versuchte, sich den immer neueren Umständen anzupassen, er lehnte also die Entfaltungsversuche der Regimes nach Oktober 1918 nicht ab, obwohl er nach 1920 nicht mehr die frühere Zusammenarbeit mit ihnen auf sich nahm. Im Kult, der sich um seine Gestalt in der Horthy-Ära entwickelte, gerieten diese Gegensätze jedoch in Vergessenheit.